

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

פרשת בהעלתך, תשס"ד
מספר 551מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

לפרשת התלונות של מרים ואהרן על משה

בפרק יב שלושה חלקים: תלונות מרים ואהרן נגד משה (א-ג); תגובת ה' (ד-טו); עונשה של מרים (י-טז). בפרשה זו, העוסקת בגדולתו של משה כנביא, יש חידוש במסכת תלאותיו של משה. עד עתה לא היו תלונותיהם של בני ישראל, במסעם במדבר סיני ועד הגיעם לחצרות, מופנות כלפי משה אישית. עתה מתלוננים מרים ואהרן, אחי משה, נגד משה באופן אישי. הם מטילים דופי באישיותו, בהתנהגותו ובהנהגתו.

ותדבר מרים ואהרן במשה על אדות האשה הפשית אשר לקח כי אשה כשית לקח. ויאמרו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר וישמע ה'.

אחד ממאפייניו של התחביר המקראי הוא ההתאמה במין ובמספר בין הנשוא-הפועל הפותח את המשפט ("ותדבר") ובין הראשון מן הנושאים הבאים אחריו "מרים ואהרן".¹ האחים מרים ואהרן העלו טענות קשות נגד משה כפי שניתן ללמוד מהצירוף "ותדבר מרים ואהרן במשה" שכן "אין 'דיבר ב' בכל מקום אלא לשון קשה" (ספרי פסקא צ"ט). הכתוב נוקט לשון זו כדי לרמוז שאמנם "שניהם דברו בו, אלא שמרים פתחה בדבר" (ספרי, שם).

קשה לדעת אל נכון מה היו טענותיהם של האחים, ורבו הדעות בסוגיה זו. פרשנים רבים מקשרים בין העניין הראשון הנזכר "על אדות האשה הפשית אשר לקח" ובין השני - "ויאמרו הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר" (יב:א-ב). לדעתם, מרים ואהרן מבקרים את התנהגותו האישית של משה על שפרש מאשתו וכן על שנהג בהתנשאות ובגאווה כלפיהם (ספרי שם):

מניין היתה מרים יודעת שפירש משה מפריה ורביה, אלא שראתה ציפורה שאינה מתקשטת בתכשיטי נשים, אמרה לה מה לך שאין את מתקשטת בתכשיטי נשים, אמרה לה אין אחיך מקפיד בדבר, לכן ידעה מרים ואמרה לאחיה, ושניהם דברו בו.

לפי רבי שמעון (ספרי זוטא לפסוק ג):

אף צפורה פתחה בדברים ואמרה למרים, ומרים אמרה לאהרן ואהרן הוסיף על דבריהם ונשאו ונתנו בדברים, ומה היו הדברים? אמרו כיון שנתמנו הזקנים הדליקו כל ישראל נרות ועשו שמחה בשביל שעלו שבעים זקנים לשורה, וכיון שראתה מרים הנרות אמרה אשרי אלו ואשרי נשותיהן, אמרה לה צפורה אל תאמרי נשותיהן אלא אוי לנשותיהן שמיום שדיבר הקב"ה עם משה אחיך לא נזקק לי, מיד הלכה מרים אצל אהרן והיו נושאים ונותנים בדבר שנאמר 'ותדבר מרים ואהרן במשה על אדות האשה' - על עסקי פרישתו מן האשה. אמרו גיורתן הוא משה, וכי לא דבר הקב"ה אלא עמו בלבד, כבר דיבר עם נביאים הרבה ועמנו ולא פירשנו מנשותינו כמו שפירש, שנאמר 'הרק אך במשה דבר ה'.

לפי שני המקורות הללו האשה הכושית היא ציפורה (שכונתה "כושית" בגלל יופייה המיוחד ותכונותיה הנעלות - ספרי פסקא צט. "כושית" בגימטריא 'פת מראה' תנחומא צו יג). ככל הנראה לפי דעה זו כוש היא במדין (ראה חבקוק ג:ז). ייתכן שההתנגדות שעוררה הייתה התנגדות מוסרית (ראה ויק' כד:י).

האח והאחות שהיו במעמד של נביאים (אהרן - "ואהרן אחיך יהיה נביאך" [שמ' ז:א]; מרים - "ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התף בידה" [שמ' טו:כ]), לא השלימו עם מעשהו של משה אלא הוסיפו ודיברו גם על התנהגותו והאשימוהו בהתנשאות. הסיבה לערעור האחים על ייחודה של נבואת משה אינה נזכרת במפורש בכל הפרשה.

¹ ראה למשל שופ' ה:א, בר' לב:ז.

המזהים את כוש עם אתיופיה² סבורים שהאישה הכושית אינה ציפורה (כך למשל: תרגום יונתן ורשב"ם על אתר). הם מתבססים על אגדה המספרת שמשה מלך ארבעים שנה בארץ כוש ושם נשא אישה שהייתה למלכת כוש.³

קשה מאוד לדעת מתי נודע למשה על כך שבפעם זו אחותו ואחיו, ולא זרים, מטילים דופי בהתנהגותו, מערערים על מעלת נבואתו ומנסים להפקיע מידו את מנהיגותו הנבואית בטענה: "הרק אך במשה דבר ה' הלא גם בנו דבר". יש הסבורים שהאחים דיברו ביניהם ומשה לא שמע את דבריהם, ולדעת אחרים "אף בפניו של משה דברו בו שנאמר (יב:ב) 'וישמע ה'', 'והאיש משה עניו מאד מכל אדם', אלא שכבש משה על הדבר" (ספרי ק). משה שתק, אך ככל הנראה בלבו פנימה הצטער ונפגע, בעיקר מהתנהגות אהרן: אמר רבי יצחק... כך היה משה אומר, מרים שדברה - כך היא דרכן של נשים, דברניות הן, אהרן הצדיק - אף הוא היה צריך לדבר בי (לשון תמיהה)... כיון שידע משה שאף אהרן דבר, התחיל צווח 'גם איש שלומי אשר בטחתי בו אוכל לחמי הגדיל עלי עקב' (תה' מא:י).

משה אמנם לא הגיב, אך במקומו מגיב ה' בחריפות, כפי שניתן ללמוד מהמילה "פתאם" (ד) שבפסוק הפותח את תגובת ה', המלמד שה' דרש מאהרון ומרים לצאת את אוהל מועד בלי כל הכנה, וכן ממילות הסיום: "ויחר אף ה' בס וילך" (ט). הפגיעה במשה תבעה תגובה מיידית וחריפה. אין בתגובת ה' הצדקה ללקיחת האישה הכושית, ואין כל התייחסות לטענותיהם ולתלונותיהם כלפי משה. יש בתגובת ה' שני עניינים: האחד (ו-ז): הבחנה ברורה וחדה בין מעלת הנבואה של משה לבין דרגות הנבואה של כל הנביאים האחרים; והשני (ט-י): עונשה הנורא של מרים, הצרעת.

יש מקדמונינו⁴ הסבורים שגם אהרון נצטרע, אך כאשר ה' סר מעל האוהל מיד נתרפא: ולמה פרסם הכתוב במרים ורמז באהרון, לפי שהיא התחילה בדבר. משל למה הדבר דומה, לשניים שעברו על כרם, ירד אחד מהן לתוכו וליקט ואכל והאכיל חברו. כשבא בעל הכרם לא תפס אלא אותו שנמצא בתוך כרמו. כך אהרון ומרים, שניהם דברו ושניהם לקו, ולא פרסם אלא מרים שנאמר 'והנה מרים מצרעת כשלג' מפני שהתחילה בדבר.

ולמה סר הענן מעל האוהל? "משל למלך בשר ודם שאמר לפידגוג רדה את בני, אבל משאלך רדהו, מפני שרחמי האב על הבן" (ספרי פסקא קה).

אהרון מתוודה בפני משה על חטאו ועל חטאה של מרים, ומבקש רחמים על מרים (יא-יב). בין יתר דבריו הוא אומר: "אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו" (יב). רבים סבורים שהפועל "תהי" מוסב על מרים אחותם, כלומר, אל נא תהיה מרים כמת, שכן המצורע חשוב כמת. ויש הרואים (כגון רשב"ם וספורנו על אתר) במשה את נושא המשפט: אל נא תהיה אתה כמת, שתניח חצי בשרך במדבר, שהרי מרים היא בשר מבשרך. ורש"י (על אתר) מפרש "מאחר שיצאה מרחם אמו, היא לנו כאילו נאכל חצי בשרנו". לדעת אחרים פרט אהרון על נימים אחרים: "באותה שעה א"ל אהרן למשה, משה אחי כסבור אתה בעצמך שצרעת זו על מרים נתונה, אינה נתונה אלא על בשרו של אבא עמרם" (אבות דרבי נתן נ"א פ"ט-ב).

תגובת משה מתוארת בדברים רבה (פ"ו י"ג):

כיוון שראה משה מה הגיע לאחותו, התחיל צווח ומתפלל עליה בכל לבו ונפשו 'א-ל נא רפא נא לה' (יג). רבנן אמרי, אמר משה: רבש"ע כבר עשית אותי רופא, אם אתה מרפא אותה הרי מוטב ואם לאו אני מרפא אותה.

משה נשא תפילה קצרה השונה בתכלית מתפילותיו הארוכות במקומות אחרים. ו"מפני מה לא האריך משה בתפילה? שלא יהיו ישראל אומרים: אחותו היא נתונה בצרה, והוא עומד ומרבה בתפילה" (ספרי פיסקא ק"ה).

תפילת משה היא בת חמש מילים בלבד, ובכל מילה הברה אחת. חמש המילים בנות ההברה האחת רומזת לנהי. המילה "נא" חוזרת פעמיים והיא מילת זירוז הצמודה לפנייה ולבקשה. המילה הראשונה "א-ל" היא פנייה, והמילה האחרונה "לה" היא כינוי הגוף. יוצא אפוא שתפילת משה היא בת מילה אחת בלבד: "רפא". זוהי ככל הנראה הסיבה שהכתוב הגדיר את תפילת משה כצעקה (יג).

תשובת ה' על תפילתו של משה כוללת משל על דרך קל וחומר, המובע בשאלה רטורית: "ואביה יִרָק יִרָק בפניה הלא תכלם שבעת ימים תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסף". היריקה בפנים נחשבת במקרא (ואף במזרח המודרני) כעונש שיש עמו בושה וכלימה, ורישומו ניכר זמן רב.⁵ מובנה של השאלה הרטורית הוא אפוא: בת שחטאה לאביה, ואביה הענישה ביריקה בפניה, האם לא תיסגר שבעה ימים מרוב

² כגון: תרגום השבעים ויוסף בן מתתיהו בקדמוניות ב, ו.

³ לאגדה זו ראה א' שנאן, "מארטפאנוס עד 'ספר הישר' - לתולדותיה של אגדת משה בכוש", **אשכולות** 3-2 (תשל"זתשל"ח), 53-67.

⁴ **ספרי זוטא** פסוקים ט-י; וראה גם בבלי שבת צז, ע"א.

⁵ ראה: דב' כה: ט; יש' נ: י; איוב ל: י.

בושה וכלימה? קל וחומר החטא שחטאה מרים והעונש שבא בעקבותיו, שהם חמורים יותר ומחייבים הסתגרות של שבעה ימים לפחות מעיני הציבור.

פרשנים רבים סבורים שככל הנראה ה' נענה לתפילת משה וריפא מיד את מרים, אך בכל אופן היה עליה להיענש, כפי שעולה גם מהמקור הבא (פרקי דרבי אלעזר הגדול, פנ"ד):

רבי לויטס איש יבנה אומר אם לא היה אביו של מצורע רוקק בפניו אינו מתרפא, שנאמר 'ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה'. שאפילו אם כבר היה בא אביה ורקק בפניה, שהיא רפואה וודאית למצורע והייתה מתרפאת ממנה, מכל מקום הייתה נכלמת שבעת ימים, אף עתה שאני ארפאנה כדברך, מכל מקום תסגר שבעת ימים.

פרופ' יוסף פליישמן

המחלקה לתנ"ך